

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ Е.ЖІЛЬСОНА: АНАЛІЗ ТВОРЧОСТІ ТА СТРУКТУРА МЕТАФІЗИКИ

Феномен “релігійна філософія” останніми роками все частіше стає об’єктом релігієзнавчих досліджень. Релігійна філософія цікавить науковців тому, що вона є людською спробою раціонального осмислення надприродного. Цей феномен людського мислення існує поряд із релігійним світоглядом. Автори, яких вважають релігійними філософами (М.Бердяєв, Ж.Марітен, Ю.М.Бохенський та ін.), намагались створювати концепції, які б допомогли раціонально зрозуміти релігійні уявлення того чи іншого віросповідання. Одним з прикладів таких філософствувань є метафізична концепція католицького філософа Етьєна Жільсона.

У вітчизняній науці ім’я Етьєна Жільсона (Gilson E., 1884 р. — 1978 р.), французького філософа-томіста ХХ ст., відоме вже давно. Цей автор, на відміну від інших томістів ХХ ст., зокрема Ж.Марітен, Е.Корет, К.Ранер та ін., у своїх працях створив спробу відновлення філософії як цілісного метафізичного мислення. Увага такої метафізичної філософії була зосереджена на проблемі “буття” і природного, а головне – надприродного. Важливим для Е.Жільсона було відновлення середньовічної метафізики Томи Аквінського, а особливо сучасна реабілітація можливості створення раціональних міркувань щодо надприродних об’єктів - Бога, людської душі тощо.

Сьогодні філософська спадщина Е.Жільсона використовується в основному в контексті історико-філософського дослідження постаті того або іншого середньовічного філософа. Тому у сучасному релігієзнавстві при аналізі змісту феномену “релігійна філософія” виникає необхідність звернутися до вивчення власних філософських міркувань Е. Жільсона. Вони є цікавою спробою відновлення філософії в статусі метафізики, яка включає в себе як знання про надприродне – раціональну теологію, так і онтологію – вчення про природне “сущє”.

Насправді, серед сучасників ХХ-го ст. Е.Жільсон вважався видатним спеціалістом з філософії середньовіччя. Він змінив негативне відношення до середньовічної філософської думки. До нього середньовіччя оцінювалося як історико-філософська епоха, в

* Руснак О.А. – аспірант та асистент кафедри політології та соціології Природничо-гуманітарного ННІ НУБіП України (Національний університет біоресурсів і природокористування України).

якій відбулося перетворення раціональної філософії античності у спекулятивну теологію. Е.Жільсон, ретельно дослідивши зв'язок сучасної філософії, починаючи з часів Декарта, з середньовічними теологічними диспуатами, довів, що всі сучасні філософські проблеми та всі сучасні філософські течії виникли саме завдяки концептуальним ідеям середньовічних авторів. Саме тому “історико-філософську спадщину Е. Жільсона неможливо виокремити від його суто власних філософських поглядів” [Неретина С. С. Этьен Жильсон: новый взгляд на старое наследие // Э. Жильсон. Философия в средние века. - М., 2004. – С. 579].

У контексті нашого аналізу варто відзначити наукові дослідження, в яких висвітлюється творчість середньовічних авторів крізь призму ідей французького томіста ХХ ст.. Такими зокрема є видання українською мовою, які були надруковані в радянські часи на Заході, зокрема доробок В.Олексюка [Олексюк В. Основи реалістичної (арістотелівсько–томістичної) філософії. – Чикаго-Мюнхен, 1981]. В сучасній незалежній Україні з огляду на нові тенденції, які пов'язані з переоцінкою всієї філософської спадщини та середньовіччя зокрема, означене питання також знаходить своє відображення у працях релігієзнавчого та філософського змісту, зокрема таких авторів, як Н.Бойченко, І.Мозговий, Р.Піч.

Автор статті вважає необхідним звернути увагу на дослідження, які присвячені бібліографічному опису змісту праць та основних віх у житті Е.Жільсона, в яких творчість французького томіста займає центральне місце. Серед таких досліджень необхідно звернути увагу на наступні: статтю української дослідниці А.Клічук, а також праці сучасних російських авторів С.Аверинцева, Н. Андреевої, О.Душина, С. Неретиної [Клічук А.В. Проблема буття як цілісної системи в інтерпретації Е. Жільсона (за книгою „L'etre et l'essens“) //ауковий Вісник ЧДУ. - 2000. - Вип. 69. - С. 49–51; Аверинцев С.С. Между средневековой философией и современной реальностью. //Заключительная статья к кн. Э. Жильсона. Избранное. Томизм. - М.-СПб., 1999. - С. 471–489; Андреева Н. Проблема веры и разума в философии Этьена Жильсона // Verbum. Выпуск 2. Альманах Центра изучения средневековой культуры при философском факультете Санкт–Петербургского государственного университета. – СПб., 1999. – С. 132–133; Душин О. Э. Этьен Жильсон: судьба и дело // Verbum. Выпуск 2. Альманах Центра изучения средневековой культуры при философском факультете Санкт–Петербургского государственного университета.– СПб., 1999. – С. 7–14; Неретина С. С. Этьен Жильсон: новый взгляд на старое наследие // Э. Жильсон. Философия в средние

века.- М., 2004. - С.579-594]. Проте, розкриваючи творчість Е. Жільсона, сучасні науковці вважають його діяльність лише історико-філософською реконструкцією середньовіччя. Деякі вчені вважають, що це лише одна з існуючих компіляцій ідей Томи Аквінського. Автору статті ще жодного разу не доводилося зустрічатися з дослідженням, яке б дозволило у повному обсязі розкрити метафізичні міркування Е. Жільсона щодо надприродного крізь призму аналізу категорії “буття”.

Узагальнюючи позиції дослідників, які зазначені у попередньому абзаці, можна виокремити в творчості французького релігійного філософа декілька основних еволюційних етапів:

- 1) Дослідження Е.Жільсоном (1905 р.) раціональної філософії Р. Декарта у магістерській дисертації. Пошук ним розуміння сутності філософії Р.Декарта призвів його до необхідності вивчення “Суми теології” Аквінату. Це надихнуло Жільсона до порівняння цих двох неподібних, на перший погляд, філософських напрямків. В результаті Жільсон зробив висновки про те, що раціональна філософія Р.Декарта не є чимось новим, а лише спекулятивним продовженням томістичних середньовічних поглядів. В подальшому це сприяло підвищенню інтересу Е.Жільсона до ретельного вивчення всієї середньовічної теологічно-філософської думки, а також становлення його у ідейному плані як томіста сучасності.
- 2) На наступному етапі життя Жільсон намагається знайти філософські шляхи в реалізації власного задуму “відродження схоластичної форми мислення” [Жильсон Э. Философ и теология. – М., 1995. – С. 11]. Ця ідея наштовхнула його до вивчення популярної в тогочасній Франції *філософії життя* А. Бергсона (фр. Henri Bergson; 1859-1941 рр.). Спочатку зрозумілий Е.Жільсону *чистий акт* А.Бергсона, від якого він потім відмовився, ретельніше дослідивши середньовічні томістичні позиції щодо означеної ідеї, призвів до ретельного вивчення ним проблеми “сущого”. Це наштовхнуло його на пошук у сучасній йому філософії вирішень даного питання в екзистенціалізмі М. Гайдеггера та феноменології. З цих течій ним було взято на озброєння декілька понять німецьких екзистенціалістів: “Dasein” – “буття тут”, “акт буття”, або “існування”, а також протилежне поняття “Wesen” – “сутність” [Хайдегер М. Основные понятия метафизики //Вопросы философии. -1989. - № 9. – С. 129], які також

існують у схоластичній традиції у вигляді латинських термінів “*existentia*” (*esse*) – “існування” та “*essentia*” – “сутність”. Досліджуючи екзистенціалістів, Е.Жільсон знаходить спочатку спільне з ними у деяких поглядах щодо метафізичної проблеми “буття”, але згодом, дослідивши вказані онтологічні моменти у трактовці Томи Аквінського, бачить однобічність їх позицій, бо ж вони спираються лише на одну зі сторін “суцього”.

- 3) Далі до кінця життя Жільсон створював власні метафізичні концепти у дусі томістичної філософії крізь призму дослідження та ідейної спадщини середньовіччя і всієї західної філософії від античності до сучасності.

Зазначене узагальнення дозволяє зрозуміти, що діяльність Е.Жільсона відбувалася в площині історико-філософського дослідження, але, насправді, це мало чітко означену мету – створення у сучасності метафізичної філософії, яка була б зосереджена на проблемі “буття”. Більш ґрунтовне дослідження творчості Е.Жільсона потребує виокремлення в ній загальноприйнятних у будь-якій філософії частин знання, зокрема таких як метафізика, онтологія, гносеологія, натуральна філософія тощо. Концепція Е.Жільсона залежна від філософії Аристотеля та Томи Аквінського. Тому існує необхідність простежити зміст розуміння структури філософії та науки взагалі у названих філософів.

Класифікація Андроніка Родоського (1 ст. до н.е.) передбачає наступну структуру філософії Аристотеля. Вона включає логіку – науку про всезагальні правила і форми мислення, метафізику, яка в свою чергу містить у собі онтологію – науку про структуру і сутність буття, а також філософську теологію – раціональне вчення про Бога. “Окрім вищеназваних наук, існує також теоретична філософія, яка включає космологію, фізику та практичну філософію” [Корет Э. Основы Метафизики. Учеб. пособие. – К., 1998. – С. 12].

Тома Аквінський ніколи не вважав себе філософом. Своє вчення він розглядав як “священну науку”, тобто теологію. На відміну від Аристотеля, Тома розумів структуру наук – і священних, і філософських, – виходячи з принципів необхідності існування християнського одкровення. Тома Аквінський, як і Аристотель, вважав, що існує загальна філософія, але, окрім неї, існує також теологія – Священне вчення, яке, з одного боку, є наукою, а з іншого – не входить до структури філософії. “Відповідаю: задля спасіння людського необхідно, щоб, окрім знання, яке існує завдяки філософській науці, що ґрунтується на людському розумі, існувало

знання, яке ґрунтується на одкровенні” [Фома Аквінський. Сумма теології. - М., 2002. – С. 5]. Різниця між “священною наукою” і “філософською наукою” полягає у відмінності їхніх основних положень. Фундамент філософської науки знаходиться в межах розуму. Підґрунтя Священного вчення, на відмінну від цього, міститься у християнському одкровенні. Предметом теології Аквінського є не сам Бог, а лише наслідки божественних дій. Отже, філософ Тома розумів структуру знання наступним чином: 1) теологія одкровення; 2) філософська теологія; 3) загальна філософія. При цьому і теологія одкровення, і філософська теологія є Священим знанням. Але підґрунтя першої обґрунтовується лише вірою, а друга – це аналіз наслідків божественних дій, або ж це - світ речей.

Аналіз структури знання у Аристотеля та Томи Аквінського дозволяє зрозуміти, як його витлумачував Е.Жільсон. По-перше, необхідно зазначити, що французький філософ у своїх доробках, як і інші сучасні філософи, торкається проблем гносеології, антропології, співіснування філософії з іншими науками, але останнє не є основним у його діяльності, як це вважають дослідники Н.Бойченко та А.Клічук. Головним для Е.Жільсона було з’ясування структури буття, головної проблеми метафізики, та визнання меж *теології одкровення* та *природної теології*.

Жільсон вважає, що, аналізуючи структуру метафізичної категорії “буття”, можна зрозуміти межу, яка існує між одкровенням і природним знанням. Будь-яке природне буття, згідно з уявленнями Е.Жільсона, складене з двох онтологічних моментів *сутності* та *існування*. “Сутність” – це те, з чого складена річ, спрощено це – “матерія”. “Існування” – це те, що додається ззовні, інакше – це причина існування окремого суцього. Відповідно до міркувань Е.Жільсона, причиною виникнення “існування” речі є Бог. При цьому Бог є “чистим існуванням”, в ньому неможливо розрізнити акти “сутності” та “існування”, адже вони існують як одне ціле. До того ж, аналізуючи *реальну річ*, дослідник не може емпірично знайти в ній “акт існування”. Воно (існування) існує реально як “сутність”, але його виявлення знаходиться лише у логічній площині діяльності розуму людини. Виходячи із зазначеного, Е.Жільсон встановлює наступні межі релігійного та філософського типів знань. “Чисте існування” – Бог – є об’єктом теології одкровення. Природна теологія має справу лише з наслідками діяльності Бога або речами. Аналізуючи в межах метафізики емпіричні речі, дослідник знаходить у них дійсну онтологічну структуру: “сутність” та “існування”. Остання категорія – “існування” – вказує на надприродне Буття.

Таким чином, і теологія одкровення, і природна теологія займаються надприродним знанням. При цьому одкровення – це нераціональне знання про “чисте існування”, яке знаходиться поза межами раціональних спекуляцій, а природна теологія – це раціональне природне знання. Синтез цих двох типів знань, який виникає саме в результаті аналізу онтологічної структури світу (категорії “буття”), дозволяє поєднати релігію та філософію. Вказане і було головним завданням діяльності Е.Жільсона.

Сучасні науковці вважають, що головними рисами філософії томістів, і в тому числі Е.Жільсона, є наступні положення: 1.гносеологічний принцип розрізнення віри та розуму; 2. обов’язкове наслідування середньовічних позицій філософії Аквінату. Але, на нашу думку, такі уявлення є дуже спрощеними і в дечому хибними, виходячи з наступних міркувань. По-перше, у системі Томи Аквінського і Аристотеля не існує *спеціальної гносеології*. Е.Жільсон наслідував подібному розумінню структури філософії. Гносеологія у вказаних філософів існує лише на рівні формальної логіки. Тому розрізнення знання віри та раціонального знання ні в якому разі не є певним гносеологічним принципом. Насправді, розрізнення різних типів знань у томістів виникає лише на рівні онтології, яка існує у Е.Жільсона в межах метафізики і виникає в результаті аналізу структури “буття”. При цьому онтологія у концепції Е. Жільсона є частиною метафізики, а все інше філософське знання (етика, естетика, філософія історії та ін..) знаходиться в межах *загальної філософії*, точніше *практичної філософії*. Цікавим є те, що вказана помилка (гносеологічний принцип розрізнення віри та розуму) вперше виникає у радянського дослідника М.Желнова [Желнов М.В. Критика гносеологии современного неотомизма. – М., 1971]. Подібний помилковий гносеологічний принцип також знаходить своє відображення у дослідженнях сучасних науковців.

По-друге, Е.Жільсон, на відміну від Аристотеля та Томи Аквінського, шукаючи компроміс між філософією та релігією з огляду на розвиток уявлень у відношенні питання структури метафізики, використовує два поняття: “теологія одкровення” та “природна теологія”, з яких перше заходить в межах релігії, інше – в межах метафізики. До того ж, Аристотель (згідно з сучасним розумінням поняття “філософія”) вважав, що існує лише *єдина* (не релігійна) *теологія*, яка знаходиться в межах філософської метафізики. Тома Аквінський вважав, що існує і Священне знання, і філософія. При цьому для нього також існувала *єдина*, але лише *релігійна теологія* – наука, яка складається зі Священного вчення

(Біблії) та суми раціональних обґрунтувань цих істин одкровення. На думку Е. Жільсона, існують дві теології: теологія одкровення – Священне знання (Книги Старого та Нового Заповіту), та природна теологія – частина філософської метафізика. Тома Аквінський у свій час вважався видатним богословом. Е. Жільсона, на відміну від Аквінського, вважав себе лише філософом, відповідно він займався лише філософією. Відтак, у своїй системі він розумів структуру знання саме у вищезазначеному значенні. Цим моментом його філософська система й відрізняється від системи Аквінату, а тому вона не є компіляцією або частковою інтерпретацією середньовічного томізму. Насправді, творчість Е. Жільсона має самостійне значення у структурі сучасної релігійної філософії.

Це можна зрозуміти, аналізуючи слова самого Е. Жільсона, який вказував на те, що “вивчення філософії закінчується метафізикою, яку очолює природна теологія”. Таким чином, проблема буття та природи Бога розглядається лише наприкінці, що відповідає самій природі людського пізнання – від чуттєвого до абстрактного. Священна наука (теологія одкровення) навпаки діє зворотнім чином, ґрунтуючись на слові Божім: вона по необхідності відправляється від самого Бога, а потім спускається до людини, як однієї із творинь” [Жильсон Э. Избранное. -Том 1. Томизм. Введение в философию св. Фомы Аквинского.- М., 1999. – С. 23] Перший шлях – це шлях розуму, другий – шлях віри. При цьому істини і теології одкровення, і природної теології, на думку Е. Жільсона, збігаються завдяки істинному розумінню структури “буття”.

Додатковий аналіз структури метафізики Е. Жільсона потребує релігієзнавчого визначення поняття “теологія”, яке існує в сучасній науковій літературі. Досить розширеним таке дослідження впроваджене у статті російської дослідниці І. Іванової [Иванова И.И. К вопросу о зависимости религиозной философии от теологии. Или богословия? // Credo new. – 2000. - №1]. На її думку, в сучасній літературі не існує однозначного розуміння понять “богослов’я” та “теологія”. Вона вважає, що поняття “богослов’я” етимологічно більше підходить до православної традиції, в якій для пояснення Священного вчення не використовується філософія. Поняття “теологія” використовується у католицькій та протестантській традиціях. З католицької точки зору, в дійсності мова йде не про богослов’я, а про теологію, яка є не чим іншим, як тлумаченням Одкровення. Інакше кажучи, це те знання, яке міститься у Писанні, та інше (знання), яке можливо з нього вивести.

Автор статті вважає необхідним зазначити тут, що думка І. Іванової, як і Е.Жільсона, є думкою філософів та науковців. Сприйняття такого явища як теологія з боку представників різних конфесій має більш специфічне значення. Воно більш точно передається поняттям “Систематичне богослов’я”, до меж якого відносяться різні специфічні суто богословські дисципліни. Але аналіз цього питання виходить за межі даного дослідження, яке проводиться у філософсько-релігійному напрямку. Насправді, серед філософів ніколи не існувало згоди щодо розуміння поняття “теологія” або “природна теологія”. Історико-філософське поняття “метафізика”, починаючи з самої етимології “передуюча фізиці” або наука про надприродне, передбачає у своєму змісті знання, яке знаходиться поза межами природного. Вказане надприродне знання у історії філософії визначається як певне “філософське знання про Бога”. Подібним уявленням у філософії завжди існувала інтелектуальна опозиція. І. Кант критикував будь-які спроби розуму створювати знання філософсько-теологічного змісту. Він вважав взагалі неможливим існування будь-якої метафізики – науки про надприродне.

Цікавою у даному відношенні є думка М.Гайдеггера. Згідно з ним, онто-теологічна спрямованість метафізики на питання надприродного завжди призводила до виникнення пізнавального нігілізму людського розуму або забуття дійсного буття. Тому метафізику необхідно залишити у вигляді методологічних принципів (кома зайва) і спрямувати її на нові суто онтологічні проблеми пошуку відповідей про проблеми буття і саме суто людського буття. Філософи позитивісти та неопозитивісти, наприклад Б. Рассел, взагалі ігнорували можливість існування філософської теології та метафізики.

На противагу подібним уявленням, томісти ХХ ст. – Е.Жільсон, Ж.Марітен, К.Ранер, Б.Лотц та ін. – вважали метафізику єдиною можливою філософією, яка є засобом “повернення до духовних витоків, традиційної схоластичної форми мислення” [Корет Э. Основы метафизики. – С. 6]. Метафізика, на їх думку, з усіма її питаннями про надприродне та природне створює цілісну картину всесвіту, в якому існує і природа, і людина, і надприродне – Бог.

Отже, творчість Е.Жільсона є частиною сучасної європейської філософії і томізму ХХ ст. Діяльність французького томіста ХХ ст. була спрямована на повернення філософії до своїх справжніх витоків – аналізу проблеми “буття”. Е.Жільсон розумів філософію лише як метафізику. Відповідно до його роздумів, справжня філософія

(метафізика) відрізняється від філософських систем (Р.Декарта, І.Канта, М.Гайдеггера та ін.), які виникли після занепаду схоластики, тим, що вона, окрім аналізу природного “буття”, містить у собі необхідну частину – природну теологію. Виходячи з аналізу буття речей дійсності, завдання природної теології – зрозуміти надприродне. Інакше, релігійна філософія Е.Жільсона є ще однією спробою за допомогою філософських методів раціонально зрозуміти те, що знаходиться поза межами емпіричного світу. Цікавим у цій філософії є те, що вона, на відміну від інших релігійних філософств (наприклад, католицьких модерністів Ф.Ван-Станбергена, М.Блонделя та ін.), також намагається співіснувати з християнським одкровенням. Е.Жільсон чітко встановлює межі релігії та філософії. Християнська віра – це сума Священних знань, отриманих у результаті божественного одкровення. Але філософія Е.Жільсона також володіє певним інструментарієм, який дозволяє втручатися в царину надприродного, при цьому не конкуруючи з істинами Священного вчення, а лише підтверджуючи їх. У ролі такого засобу виступає головна частина метафізики – природна теологія. Існування подібної теології у філософській концепції дозволяє з’ясувати релігійно-філософську сутність системи Е.Жільсона.

Філософський аналіз природного буття виявляє у ньому два онтологічних моменти - “сутність” та “існування”. Перший з них вивчається в межах загальної філософії та інших науках, другий же є об’єктом природної теології і дозволяє чітко вказати на існування християнського Бога одкровення. Отже, філософська система Е.Жільсона паралельно співіснує з християнською релігією. Його метафізика не намагається створювати нових “філософських богів”, а лише вказує, використовуючи власні методи, на *надприродну причину* емпіричного буття всесвіту, людини і речей.